

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

PECULIARITIES OF THE CONTENT OF NOTARIAL PROCEDURAL RELATIONS

Крижевська О.О., к.ю.н.,
доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу
та адвокатури, прокуратури, судоустрою
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена висвітленню особливостей змісту нотаріальних процесуальних правовідносин. Автор відзначає, що змістом нотаріальних процесуальних правовідносин слід вважати взаємні процесуальні права й обов'язки його суб'єктів – нотаріуса як обов'язкового суб'єкта цих правовідносин та іншого суб'єкта, що вступає із цим нотаріусом у правовідносини. Нотаріальні процесуальні права й обов'язки можуть виникати лише у нотаріальних процесуальних правовідносинах і між їх суб'єктами. Нотаріуса не можна називати представником держави у цих відносинах, оскільки ані нотаріус, ані держава одне щодо одного не володіють такими процесуальними правами й обов'язками. Можна стверджувати про існування такого представництва лише у нотаріальних правовідносинах загалом. Слід чітко розмежовувати нотаріальні процесуальні правовідносини від інших правовідносин.

Виходячи з публічності статусу нотаріуса, його права слід розглядати одночасно і як його обов'язки, які загалом становлять повноваження нотаріуса. Тож підхід щодо одночасного закріплення у різних статтях нормативного акта одного і того самого повноваження нотаріуса одночасно і як його права, і як його обов'язку є казуальним і недоцільним.

Автором запропоновані два шляхи закріплення відповідних повноважень нотаріуса у законодавстві: 1) сформулювати у Законі «Про нотаріат» одну статтю, яку назвати «Повноваження нотаріуса» й у якій передбачити відповідні повноваження; 2) не врегульовувати повноваження нотаріуса в окремій статті нормативного акта, а врегульовувати їх у тих положеннях, котрі врегульовують відповідну сферу нотаріальних процесуальних правовідносин, у яких вони реалізуються. Однак очевидно, що скласти вичерпний перелік прав та обов'язків нотаріуса у нотаріальних процесуальних правовідносинах неможливо, оскільки вони можуть бути як загальні (притаманні будь-якому нотаріальному провадженню), так і спеціальні (повноваженнями в окремих нотаріальних провадженнях).

Ключові слова: правовідносини, зміст правовідносин, нотаріальний процес, права й обов'язки, нотаріус, особи, які беруть участь у нотаріальному провадженні, особи, які сприяють вчиненню нотаріального провадження.

The article is devoted to highlighting the peculiarities of the content of notarial procedural legal relations. The author notes that the content of notarial procedural legal relations should be considered mutual procedural rights and obligations of its subjects – the notary as a mandatory subject of these legal relations and another entity that enters into legal relations with this notary. Notarial procedural rights and obligations may arise only in notarial procedural legal relations and between their subjects. Based on this, a notary cannot be called a representative of the state in this respect, as neither the notary nor the state has such procedural rights and obligations in relation to each other. It is possible to assert the existence of such representation only in notarial legal relations in general. It is necessary to clearly distinguish notarial procedural legal relations from other legal relations.

Based on the publicity of the notary's status, his rights should be considered both as his duties, which in general constitute the powers of the notary. Based on this, the approach of the simultaneous consolidation in different articles of the normative act of the same powers of the notary both as his right and as his duty, is casual and inexpedient.

The author proposes two ways to enshrine the relevant powers of the notary in law: 1) to formulate in the Law "On Notaries" one article, which is called "Powers of the notary" and which provide for the relevant powers; 2) not to regulate the powers of the notary in a separate article of the normative act, but to regulate them in those provisions that regulate the relevant area of notarial procedural legal relations in which they are implemented. However, it is obvious that it is not possible to make an exhaustive list of rights and obligations of a notary in notarial procedural legal relations, as they can be both general (inherent in any notarial proceedings) and special (powers in individual notarial proceedings).

Key words: legal relations, content of legal relations, notarial process, rights and responsibilities, notary, persons participating in notarial proceedings, persons assisting in notarial proceedings.

У теорії процесуального права (насамперед цивільного процесу) питання про зміст правовідносин є дискусійним. Висловлюється позиція, що зміст процесуальних правовідносин складають права й обов'язки його суб'єктів [26, с. 38; 25, с. 153; 8, с. 50]. Існує думка й про те, що таким змістом є процесуальні дії, зокрема з реалізації повноважень суду і прав та обов'язків інших суб'єктів правовідносин [29, с. 124]. Третя позиція поєднує собою дві попередні – змістом правовідносин розглядаються як процесуальні права й обов'язки його суб'єктів, так і їх процесуальні дії [30, с. 80].

З аналізу нотаріальної процесуальної думки, вбачається, що висловлюються різні думки й щодо з'ясування змісту нотаріального процесуального правовідношення. Так, наприклад, М.В. Бондарева стверджує, що зміст нотаріального процесуального правовідношення утворюють взаємопов'язані суб'єктивні процесуальні права й обов'язки осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних проваджень, осіб, котрі звернулися за вчиненням таких проваджень, а також осіб, які сприяють вчиненню нотаріального провадження [3, с. 164]. Натомість, наприклад, М.С. Долинська вважає, що змістом нотаріальних процесуальних відносин є сукупність процесуальних прав і обов'язків суб'єктів нотаріального процесу, які передбачені законом, і дії із їх реалізації [9, с. 167].

На наш погляд, змістом нотаріальних процесуальних правовідносин слід вважати взаємні процесуальні права й обов'язки його суб'єктів – нотаріуса як обов'язкового суб'єкта цих правовідносин та іншого суб'єкта, що вступає із цим нотаріусом у правовідносини. Зазначена позиція, на наш погляд, обґрунтовується тим, що саме визначення поняття нотаріального процесуального правовідношення вказує на те, що це правовідношення, як і будь-яке інше правовідношення, складається із процесуальних прав та обов'язків його суб'єктів. Тож ці права й обов'язки обов'язково повинні бути визначені у змісті нотаріального процесуального правовідношення. Крім того, слід враховувати, що ці суб'єктивні права й обов'язки як міра можливої або дозволеної поведінки суб'єктів [22, с. 681; 17, с. 162–163] виходячи зі свого розуміння, вже містять у собі і поведінку учасників правовідносин, тож не доцільно виділяти окремо у межах змісту нотаріальних процесуальних правовідносин ще й процесуальні дії.

Аналізуючи зміст нотаріальних процесуальних правовідносин, М.В. Бондарева відзначає відмінні ступені правової врегульованості комплексів прав та обов'язків учасників нотаріального процесуального правовідношення. На її думку, якщо правам та обов'язкам нотаріусів у Законі України «Про нотаріат» присвячені окремі

статті з відповідними назвами, то перелік прав осіб, котрі беруть участь у нотаріальному провадженні, не оформлений у названому Законі [3, с. 164]. На наш погляд, із такою думкою слід погодитися. Дійсно, Закон України «Про нотаріат» хоча й недосконало, проте врегульовує права й обов'язки нотаріуса. Натомість він не містить жодної норми, яка б окремо врегулювала права й обов'язки осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні. Принагідно ще раз звернемо увагу на те, Закон не врегульовує не тільки права й обов'язки цих осіб, а й не містить норм, що б загалом окреслювали склад цих осіб, як то зроблено, наприклад, у окремих процесуальних кодексах. Крім того, залишаються неврегульованими права й обов'язки й осіб, які сприяють нотаріусу у вчиненні нотаріального провадження. У зв'язку із цим визначення прав та обов'язків цих осіб потребують детального наукового аналізу.

Права й обов'язки нотаріуса (посадових осіб, які вчиняють нотаріальні дії) безпосередньо визначаються ст. 4, 5 Закону «Про нотаріат».

Так, відповідно до ст. 4 Закону, що має назву «Права нотаріуса», нотаріус має право: витребувати від фізичних і юридичних осіб відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій; одержувати плату за надання додаткових послуг правового та технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, плату за вчинення інших дій, покладених на них відповідно до закону, а також за вчинення приватними нотаріусами нотаріальних дій; складати проекти документів, виготовляти копії документів і виписки з них, а також давати роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультації правового характеру. Чинним законодавством нотаріусу можуть бути надані й інші права. Відповідно до ст. 5 Закону («Обов'язки нотаріуса») нотаріус зобов'язаний: здійснювати свої професійні обов'язки відповідно до цього Закону і принесеної присяги, дотримуватися правил професійної етики; сприяти фізичним і юридичним особам у здійсненні їх прав і захисті законних інтересів, роз'яснювати права й обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана їм на шкоду; зберігати у таємниці відомості, одержані ним у зв'язку із вчиненням нотаріальних дій; відмовити у вчиненні нотаріальної дії у разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам; вести нотаріальне діловодство й архів нотаріуса відповідно до встановлених правил; дбайливо ставитися до документів нотаріального діловодства й архіву нотаріуса, не допускати їх пошкодження чи знищення; надавати документи, інформацію та пояснення на вимогу Міністерства юстиції України, його територіальних органів при здійсненні ними повноважень щодо контролю за організацією діяльності та виконанням нотаріусами правил нотаріального діловодства; постійно підвищувати свій професійний рівень, а у випадках, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 29-1 цього Закону, проходити підвищення кваліфікації; виконувати інші обов'язки, передбачені законом.

З аналізу зазначених положень вбачається, що ними врегульовуються не тільки права й обов'язки нотаріуса у нотаріальних процесуальних правовідносинах, а загалом права й обов'язки у нотаріальних правовідносинах. Крім процесуальних прав, на думку С.Я. Фурси, зазначена норма містить й організаційні права й обов'язки нотаріуса [24, с. 138]. Вважаємо, що підхід щодо окреслення в одній нормі різних за своїм змістом прав та обов'язків є недосконалим. Він зумовлюється недосконалістю законодавства про нотаріат загалом, відсутністю актів, які би за аналогією з іншими видами цивільного процесу, врегульовували би виключно нотаріальні процесуальні правовідносини.

Крім Закону України «Про нотаріат», права й обов'язки нотаріусів як учасників нотаріальних процесуальних пра-

вовідносин врегульовують і Правила професійної етики нотаріусів України [18]. Зокрема, нотаріальними процесуальними повноваженнями нотаріуса слід розглядати такі обов'язки нотаріуса, як обов'язок інформувати особу, котра звернулася до нього, про перелік необхідних документів для вчинення нотаріальної дії з метою забезпечення її законності та достовірності (п. 3 розділу X Правил), обов'язок нотаріуса надавати особі, яка до нього звернулася, пояснення, необхідні для правильного розуміння й оцінки вчинюваної ним нотаріальної дії (п. 2 розділу XVI Правил), інформування особи, котра звернулася до нього, про вартість своїх послуг, інформування особи про їх перевищення, якщо нотаріус передбачить виникнення такого перевищення вартості своїх послуг (п. 4 розділу VII) тощо.

В аспекті аналізу прав та обов'язків нотаріуса у нотаріальних процесуальних правовідносинах досить важливим є правильне окреслення кола тих правовідносин, у яких можуть виникати ці права й обов'язки, та їх відмежування від інших прав та обов'язків нотаріуса.

Так, зокрема, у науці зазначається, що нотаріальні процесуальні обов'язки нотаріуса визначають його зобов'язання перед особою, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій, і перед державою, котра наділила його відповідними повноваженнями [24, с. 140]. На наш погляд, таке твердження є дискусійним.

Так, якщо щодо зобов'язань нотаріуса перед особою, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій, у нотаріальних процесуальних правовідносинах жодних заперечень бути не може, то твердження щодо зобов'язань його перед державою у таких правовідносинах викликає заперечення.

Ми є прихильниками того підходу, що нотаріальні процесуальні обов'язки можуть виникати лише у нотаріальних процесуальних правовідносинах, які, відповідно, можуть виникати лише між їх суб'єктами. Таким чином, щоб зробити висновок про виникнення нотаріальних процесуальних прав та обов'язків між нотаріусом і державою, необхідно визнати, що вони між собою перебувають у нотаріальних процесуальних правовідносинах, однак, як ми зазначили вище, нотаріус не перебуває у таких правовідносинах із державою. Незважаючи на те, що нотаріуса досить часто називають у науці представником держави, можна стверджувати про існування такого представництва лише у нотаріальних правовідносинах загалом. Ці відносини є відносинами організації нотаріальної діяльності. У нотаріальних процесуальних правовідносинах нотаріус не можна розглядати як представника, оскільки не це є характерним для цих відносин. Можна стверджувати, що права й обов'язки у нотаріуса виникають перед державою лише у нотаріальних правовідносинах, а не у нотаріальних процесуальних. Таким чином, слід чітко розмежовувати нотаріальні процесуальні правовідносини від інших правовідносин в аспекті його процесуальних прав та обов'язків.

У науці цілком обґрунтовано звертається увага на те, що права нотаріуса слід одночасно розглядати і як його обов'язки.

Так, наприклад, В.В. Баранкова зазначає, що у нотаріальному процесі для нотаріуса можлива і належна поведінка збігаються, оскільки нотаріус одночасно має право та зобов'язаний вчинити певну процесуальну дію за наявності умов, передбачених законодавством. Такими, на думку В.В. Баранкової, є дії нотаріуса відповідно до ст. 42 Закону, за якою вчинення нотаріальної дії може бути відкладено у разі необхідності витребування додаткових відомостей або документів або направлення документів на експертизу, а також якщо відповідно до закону нотаріус має впевнитися у відсутності у заінтересованих осіб заперечень проти вчинення такої дії, право нотаріуса на відкладення вчинення нотаріальної дії. Таким чином, на її думку, характерною рисою повноважень нотаріаль-

них органів є те, що їхні права нерозривно пов'язані з їх обов'язками [1, с. 161]. Аналогічно вважає й С.Я. Фурса, котра наводить приклад із правом нотаріуса на витребування документів від підприємств, яке має належати також до обов'язків нотаріуса, як і виготовлення копій і виписок із них, складання проектів договорів і заяв [24, с. 138–139]. Дискусійним виглядає й положення щодо того, якою є правова природа надання нотаріусом роз'яснень із питань вчинення нотаріальних дій – є воно правом чи обов'язком нотаріуса [21].

На наш погляд, нотаріус є публічною особою, котра фактично позбавлена диспозитивних засад у своїй діяльності. Зокрема, вчинення нотаріусом нотаріальної дії не залежить від бажання нотаріуса, а обумовлюється виключно законодавством. Якщо для того є підстави, визначені законом, нотаріус повинен вчинити нотаріальну дію навіть у разі, якщо у нього немає бажання цього робити. Таким чином, права нотаріуса слід розглядати одночасно і як його обов'язки, однак вважаємо, не можна погодитися з окремими висловленими у науці підходами до вирішення зазначеної проблематики.

Так, наприклад, щодо права нотаріуса на витребування документів від підприємств, пропонується доповнити п.2 ч. 1 ст. 5 Закону «Про нотаріат», де йдеться про обов'язок нотаріуса сприяти громадянам і юридичним особам у здійсненні їхніх прав і захисті законних інтересів, відповідним положенням і про обов'язок витребування відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії, виготовлення копій документів і виписок із них, складання проектів договорів і заяв, якщо про це клопоче особа [24, с. 138–139]. Таким чином, пропонується подвійне правове регулювання відповідної правової можливості нотаріуса.

Однак такий підхід щодо одночасного закріплення у різних статтях одного і того ж повноваження нотаріуса одночасно і як його права, і як його обов'язку, є недоцільним. Такий підхід виглядає казуальним, при застосуванні якого проблема буде вирішена лише щодо конкретного випадку, а не загалом. Таким чином, такий підхід не виглядає й ефективним. Фактично це означає, що кожне право нотаріуса потребує свого дублювання у переліку його обов'язків, оскільки воно одночасно і є таким обов'язком.

Дослідження теоретичних питань компетенції, прав та обов'язків публічних осіб свідчить про те, що у теорії права наявне й таке поняття, як повноваження. Зокрема, поняття «повноваження» у правовій науці означає сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними в установленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій. Термін «повноваження» близький своїм значенням до терміна компетенція [27, с. 590]. Таку саму думку висловлює й Є. Кулакова, яка вважає, що владні повноваження державного органу складаються із юридичних прав для здійснення державних функцій і юридичних обов'язків, які покладаються на цей орган державою. Права стають реальною можливістю відносно виконання покладених функцій і збігаються з обов'язками, тобто необхідністю стосовно держави, та зливаються у єдину правову категорію повноважень [16, с. 12].

Досить поширеним є підхід щодо повноважень суду як єдності його прав та обов'язків у цивільному судочинстві. Так, наприклад, ще на початку ХХ ст. Є.В. Васильовський зазначав, що законом встановлюються правила, якими суд повинен керуватися у своїй діяльності. Цим зумовлюється характерна риса правового статусу суду, яка полягає у тому, що процесуальні права суду є водночас і його обов'язками [4, с. 175]. Таку позицію надалі фактично підтримали багато науковців-процесуалістів [7, с. 134; 14, с. 52; 10, с. 70–71].

Таким чином, бачимо, що права й обов'язки нотаріуса у процесуальних правовідносинах із погляду теорії

цілком обґрунтовано можна визнавати його повноваженнями, тож можна говорити про повноваження нотаріуса як сукупності його прав та обов'язків. При погляді на права й обов'язки нотаріуса через призму його повноважень характеристика того чи іншого повноваження виключно як права чи обов'язку нівелюється, і зазначене цілком обґрунтовано може запобігти виникненню різних дискусій у практиці.

У зв'язку із цим, на наш погляд, більш правильніше було би сформулювати у Законі «Про нотаріат» одну статтю, яку назвати, наприклад, «Повноваження нотаріуса» й у якій би сформулювати відповідні повноваження, котрі одночасно можна було б розглядати і як права нотаріуса, і як його обов'язки. Слід звернути увагу на те, що поняття «повноваження нотаріусів» досить часто вживається не лише у Законі «Про нотаріат» (наприклад, у назві розділу II Закону «Повноваження щодо вчинення нотаріальних дій»), а й у науці, однак у таких випадках воно вживається переважно у значенні компетенції, через що, на наш погляд, також потребує своєї зміни в аспекті використання поняття повноважень лише стосовно сукупності прав та обов'язків нотаріуса.

Крім того, можливий і ще один спосіб врегулювання у законодавстві прав та обов'язків нотаріуса, який би ґрунтувався на законодавчій техніці, використаній у цивільному процесу. Так, аналіз положень ЦПК свідчить про те, що він взагалі не містить окремої спеціальної норми про права й обов'язки суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Усі права й обов'язки суду органічно врегульовані у відповідних положеннях ЦПК у врегулюванні тих чи інших процесуальних правовідносин. Наприклад, обов'язки суду у сфері доказування врегульовані у нормах, що врегульовують докази та доказування, права й обов'язки суду щодо залучення окремих учасників судочинства – у відповідних положеннях, що врегульовують участь цих учасників тощо. Тому пропонуємо як один із варіантів врегулювання прав та обов'язків нотаріуса у нотаріальному процесуальному законодавстві можливість застосувати саме такий підхід.

О.М. Клименко зазначає, що у контексті конституційного припису, за яким утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3 Основного Закону), повноваження нотаріуса як уповноваженої державою фізичної особи набувають ознак *делегованих* [13, с. 71] (виділено автором цитати – О. К.). Як делеговані розглядають повноваження нотаріусів й інші науковці [20, с. 13; 11, с. 28; 5, с. 91].

Вказівку на делегованість повноважень нотаріуса містять і Правила професійної етики нотаріусів України. Так, відповідно до положень розділу IV Правил нотаріус здійснює незалежну професійну діяльність у межах делегованих йому державою повноважень. Таким чином, бачимо, що у науці й окремих актах законодавства має місце акцентування уваги на повноваженнях нотаріуса як делегованих. На наш погляд, таке акцентування уваги виглядає таким, що може вводити в оману. Через це воно підлягає певному уточненню.

Так, поняття делегованих повноважень на рівні законів використовується зазвичай там, де суб'єкт крім делегованих повноважень володіє ще і власними. Саме тоді задля диференціації усіх належних особі (суб'єкту) повноважень виокремлюють так звані делеговані повноваження. Такими, наприклад, є повноваження органів місцевого самоврядування, які можуть бути як власними, зумовленими тим, що цей орган займає певне правове становище у системі органів місцевого самоврядування та виконує ті чи інші функції місцевого самоврядування, так і делегованими, тобто повноваженнями держави, котрі передані нею відповідному органу місцевого самоврядування [19; 15].

Щодо нотаріусів, то усі їх повноваження слід розглядати як делеговані. Жодних власних повноважень ці особи

не мають. Таким чином, потреби акцентувати увагу на такій характеристиці повноважень, на наш погляд, немає. Принагідно зазначимо, що Закон «Про нотаріат» не містить жодної вказівки на те, що повноваження, права чи обов'язки нотаріусів є делегованими.

У науці наводяться та досліджуються окремі права й обов'язки нотаріуса. Зокрема, досить повно права й обов'язки нотаріуса у нотаріальних процесуальних правовідносинах дослідила С.Я. Фурса. Так, нею, наприклад, наведено перелік, який містить аж 11 пунктів з обов'язками нотаріуса, деякі з них містять цілий блок обов'язків у тих чи інших підвидах нотаріальних процесуальних правовідносин. Як зазначає сама С.Я. Фурса, зазначений перелік не є вичерпним, оскільки нотаріус може виконувати й інші обов'язки [24, с. 140–142].

Зауважимо, що процесуальні права й обов'язки – це необхідний елемент нотаріальних процесуальних правовідносин. У них нотаріус є обов'язковим суб'єктом. Таким чином, кожному процесуальному праву нотаріуса кореспондує відповідний процесуальний обов'язок іншого суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин, як і кожному процесуальному обов'язку нотаріуса – відповідне процесуальне право такого суб'єкта. Таким чином, для правильного розуміння прав та обов'язків нотаріуса досить важливе значення має й вивчення прав та обов'язків інших учасників нотаріальних процесуальних правовідносин.

Права й обов'язки осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні. Безпосередньо обсяг прав та обов'язків цих осіб залежить від їхнього процесуального становища. Звичайно, найбільшим обсягом прав володіють заявники. Саме вони звертаються до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії та несуть витрати, пов'язані з її вчиненням. Дещо меншими за обсягом є права інших заінтересованих осіб.

Найбільш повно права осіб, котрі беруть участь у нотаріальному провадженні, визначає С.Я. Фурса. На її погляд, процесуальними правами заявника є: 1. Брати участь у нотаріальному провадженні особисто або через представника, за винятком випадків, передбачених законом; 2. Вимагати вчинення нотаріального провадження нотаріусом, до якого звернувся заявник, за винятком випадків предметної чи територіальної компетенції; 3. Звертатися до нотаріуса із клопотанням про витребування від підприємств, установ і організацій відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальних дій, щодо складання проектів угод і заяв, виготовлення копій документів і виписок із них; 4. У будь-який момент нотаріального процесу до його закінчення має право відмовитися від вчинення нотаріального провадження; 5. На будь-якій стадії нотаріального процесу клопотати про відкладення вчинення нотаріальної дії, якщо у особи виникли сумніви у доцільності цього нотаріального провадження або з інших поважних причин; 6. Впливати на порядок посвідчення або засвідчення нотаріальних актів, якщо ці вимоги особи не порушують законодавчо закріплених норм; 7. Вимагати від нотаріуса роз'яснень як матеріальних, так і процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчиненої нотаріальної дії, додаткових пояснень, якщо його роз'яснення (передбачені ст. 5 Закону) не були достатніми для особи; 8. Вимагати від нотаріуса чи іншої особи, що вчиняє нотаріальні дії, викласти причини відмови у вчиненні нотаріальної дії у письмовій формі (за аналогією зі ст. 49 Закону) [24, с. 150]. Натомість заінтересовані особи мають такі процесуальні права: 1) мати інформацію про час, місце вчинення нотаріальної дії, якою зацікавляються їхні права; 2) брати безпосередню участь у вчинюваній нотаріальній дії або діяти через представника; 3) висловити своє ставлення до вчинюваної нотаріальної дії: усно, надати нотаріусу письмову згоду, належним чином оформлену відповідно до закону на вчинення нотаріальної дії або висловити аргументоване заперечення про вчинення

нотаріальної дії; 4) у разі відмови у вчиненні нотаріальної дії, якою зацікавляються інтереси заінтересованої особи, вимагати у нотаріуса винесення письмової постанови з викладенням причин відмови; 5) звернутися до суду про оскарження вчиненої нотаріальної дії або відмови у її вчиненні чи нотаріального акта [24, с. 155]. Ідлком обґрунтовано також стверджується, що такі права є загальними, які мають увійти окремою нормою до Закону.

Треба звернути увагу на те, що такий перелік прав заінтересованих осіб не є повним. Заінтересовані особи мають й інші права, які впливають з чинного законодавства. Через те, що права заінтересованої особи реалізуються у процесуальних правовідносинах, обов'язковим суб'єктом яких є нотаріус, усі ці права спрямовані на нотаріуса. Тож, виходячи із принципу, що права однієї сторони у правовідношенні є обов'язками іншої її сторони, права заінтересованої особи у нотаріальному процесі – це фактично відповідні обов'язки нотаріуса. Тому, крім зазначених прав, заінтересовані особи мають й ті права, обов'язки щодо яких мають нотаріуси. Зокрема, виходячи з досліджених нами вище обов'язків, нотаріуса до таких прав слід віднести загальне право на сприяння їм у здійсненні їх прав і захисті законних інтересів, право на вчинення нотаріального провадження державною мовою, а якщо вони її не розуміють – то право на залучення перекладача, право на збереження таємниці вчинення нотаріальної дії, право на виправлення допущеної нотаріусом помилки тощо.

Поряд із зазначеними правами відповідних осіб, дослідженими у науці нотаріального процесу, вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі права, на яких не акцентується відповідна увага науковців або ж вона є недостатньою.

Вважаємо, що одним із ключових прав особи, котра бере участь у нотаріальному провадженні, повинне бути *право на ознайомлення з матеріалами нотаріального провадження*. Аналіз відповідних положень законодавства в інших галузях цивільного процесу свідчить про те, що зазначене право є одним із фундаментальних прав учасників процесу та таким, яке обов'язково міститься у законодавчо визначених переліках процесуальних прав заінтересованих осіб (ст. 43 ЦПК, ст. 42 ГПК, ст. 19 Закону «Про виконавче провадження»). Особливо важливим, якому приділяється велика увага у науці, є таке право у кримінальному судочинстві [12; 6]. Здавалося б, виходячи зі специфіки нотаріальної діяльності, таке право не є актуальним для нотаріального процесу, через що, можливо, на ньому і не акцентується увага у науці, однак таке припущення виглядає хибним.

Так, досить важливого значення набуває це право, коли особі було відмовлено у вчиненні нотаріальної дії. Звичайно, в особі є право вимагати викладення нотаріусом підстав і причин відмови у відповідній письмовій постанові, але нотаріус не завжди досить повно може вказати такі підстави у постанові. Задля того, щоб правильно визначити доцільність звернення до суду зі скаргою на відмову у вчиненні нотаріальної дії, особі необхідно ознайомитися з матеріалами відповідного нотаріального провадження. Таким чином, закріплене у законодавстві відповідне право дозволить належним чином реалізувати особі право на захист у суді.

Права, пов'язані із залученням до нотаріального процесу інших суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин – перекладача, спеціаліста, особи, яка підписує документи замість заявника тощо.

Особи, котрі беруть участь у нотаріальному провадженні, мають право клопотати перед нотаріусом про залучення до участі у нотаріальному процесі інших осіб, як заінтересованих – осіб, які беруть участь у нотаріальному провадженні, так і тих, що не беруть участі у такому провадженні. З огляду на те, що такі особи не можуть бути примушені взяти участь у нотаріальному прова-

дженні, а вступають у нотаріальне провадження на договірних засадах, саме на особу, з ініціативи якої відповідна особа залучається, покладається й обов'язок забезпечити її участь у нотаріальному процесі. Крім того, у разі, якщо залучена особа понесла певні витрати у зв'язку з участю її у нотаріальному процесі, саме на суб'єкта, з ініціативи якого така особа була залучена, покладається й обов'язок відшкодувати їй понесені витрати.

Право на здійснення нотаріального провадження безстороннім, неупередженим нотаріусом, право на відвід нотаріуса.

На перший погляд, такі права заінтересованої особи виглядають безглуздими, оскільки у заявника фактично є право вільно обирати нотаріуса, до якого звертається, а вчинення нотаріальної дії по суті фактично є неможливим в умовах спірності.

Однак, наприклад, як зазначає Є.І. Білозерська, нині нотаріуси мають право на вчинення нотаріальних дій, які не просто зачіпають права інших осіб (не заявників), а можуть і порушувати їх, що, наприклад, може відбуватися при вчиненні нотаріусом виконавчого напису. За таких умов звичайно, що ці особи не бажатимуть вчинення нотаріальної дії нотаріусом, який, на їх думку, може бути упередженим. Така ситуація може мати місце, наприклад, і при видачі свідоцтва про право на спадщину, коли право на обрання нотаріуса фактично реалізує лише той зі спадкоємців, хто перший звернеться до нотаріуса за вчинення цієї нотаріальної дії, а інші особи з різних причин не довірятимуть нотаріусу [2, с. 112]. Таким чином, якщо у таких ситуаціях, на думку Є.І. Білозерської, існуватимуть обставини, які викликають сумніви в об'єктивності та неупередженості нотаріуса, доцільно було би надати заінтересованим особам механізми усунення нотаріуса від вчинення нотаріальної дії, а саме право відводу нотаріуса. Заяву про відвід доцільно було би вирішувати органам юстиції, наприклад, відповідним Головним управлінням юстиції в області, а наслідком задоволення цієї заяви повинне бути винесення відведеним нотаріусом постанови про відмову у вчиненні нотаріальної дії із цих підстав і передавання нотаріальної справи іншому нотаріусу, визначеному органом юстиції [2, с. 112]. Із таким твердженням загалом слід погодитися з певними зауваженнями.

Дійсно, чесність, непідкупність, неупередженість, об'єктивність – це ті якості, якими повинен володіти будь-який нотаріус [28, с. 973]. Правила професійної етики нотаріусів України передбачають, що нотаріус зобов'язаний бути неупередженим у вчиненні нотаріальних дій. Незалежність нотаріуса під час здійснення професійної діяльності передбачає його свободу від будь-якого стороннього впливу чи тиску, неправомірного втручання у його діяльність. Нотаріус не має вчиняти дію, яка може поставити під загрозу незалежність, неупередженість, об'єктивність здійснення нотаріальної діяльності.

Виходячи з того, що у нотаріальному провадженні фактично не всі заінтересовані особи мають право обирати нотаріуса, у деяких із них можуть виникнути цілком обґрунтовані сумніви в об'єктивності, неупередженості чи безсторонності нотаріуса. Тож у тих нотаріальних діях, у яких окремі із цих осіб висловлюють цілком обґрунтовані заперечення щодо вчинення нотаріального провадження певним нотаріусом, повинен існувати механізм усунення його від вчинення нотаріальної дії, однак навряд чи доцільно у цьому разі нотаріусу виносити постанову про відмову у вчиненні нотаріального провадження. Варто було б обмежитися процедурою витребування відповідним органом юстиції у такого нотаріуса матеріалів нотаріального провадження та передачі їх іншому нотаріусу.

Крім того, доцільно було би передбачити у законодавстві право самовідводу нотаріуса. Наприклад, ст. 9 Закону «Про нотаріат» чітко визначає випадки, коли нотаріус не може брати участь у нотаріальному провадженні, напри-

клад, через те, що він є родичем особи, на чие ім'я вчиняється нотаріальна дія, однак зазначене положення не передбачає жодних обмежень на вчинення нотаріальних дій у разі, якщо існують інші обставини, що викликають сумніви у неупередженості нотаріуса. Якщо нотаріус відчуває свою зацікавленість у вчиненні нотаріальної дії, яка є іншою, ніж та, що обумовлюється відповідною оплатою нотаріальної дії, він повинен мати право на самовідвід.

Права й обов'язки осіб, котрі сприяють вчиненню нотаріального провадження залежать насамперед від процесуального становища тієї чи іншої особи, причому у науці наводиться досить значний перелік прав та обов'язків окремих суб'єктів.

Так, наприклад, зазначається, що експерт як суб'єкт нотаріального процесу має право: знайомитися з матеріалами, наданими нотаріусом, які стосуються предмета дослідження; заявляти клопотання про подання додаткових матеріалів (документів, речей) і зразків; бути присутнім під час вчинення нотаріальної дії, якщо це необхідно для проведення дослідження, ставити запитання зацікавленим у вчиненні нотаріального провадження особам; вказувати у своєму висновку на виявлені у ході проведення експертизи факти, які мають значення для вчинення нотаріальної дії та щодо яких йому не були поставлені запитання; відмовитися від давання висновку, якщо подані йому матеріали недостатні для виконання покладених на нього обов'язків; на оплату виконаної роботи та компенсацію витрат, пов'язаних із проведенням експертизи на договірних засадах [24, с. 166]. Вказується на те, що експерт має право на самовідвід у випадках, визначених законом. Внаслідок відводу чи самовідводу нотаріусом виноситься постановою про це [23, с. 161]. Експерт зобов'язаний: заявити про самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають можливість проводити дослідження; провести повне дослідження і дати обґрунтований та письмовий висновок; на вимогу нотаріуса надати письмові роз'яснення щодо наданого ним висновку; забезпечити збереження об'єкта експертизи; невідкладно повідомити нотаріуса про неможливість проведення ним експертизи і причини, з яких це неможливо; негайно повернути матеріали, які були підставою для проведення експертизи, у разі повідомлення нотаріуса про її припинення [24, с. 166]. На наш погляд, такий перелік прав та обов'язків експерта потребує певного роз'яснення.

Як вже зазначалося вище, чинне нотаріальне процесуальне законодавство не передбачає окреслення правового становища суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин, окрім нотаріуса. Тож такі права й обов'язки експерта фактично є більше моделлю належного регулювання відповідного правового становища експерта, аніж того становища, яке існує згідно із чинним законодавством. Сьогодні жодне із зазначених прав та обов'язків експерта не закріплене нотаріальним процесуальним законодавством. Такі права й обов'язки експерта містить процесуальне законодавство про судочинство, наприклад, цивільне процесуальне, та за аналогією може пропонуватися як таке, що може застосовуватися і при проведенні експертиз у нотаріальному процесі.

Крім того, з огляду на обмеження у переліку експертиз, які можуть бути проведені сьогодні у нотаріальному процесі, а фактично лише експертиза документів, викликає сумнів наявність у нотаріуса деяких процесуальних прав, зокрема таких, як право бути присутнім під час вчинення нотаріальної дії, право ставити запитання зацікавленим у вчиненні нотаріального провадження особам, право вказувати у своєму висновку на виявлені у ході проведення експертизи факти, які мають значення для вчинення нотаріальної дії та щодо яких йому не були поставлені запитання. Зазначені права швидше за все є притаманними експертам при проведенні інших експертиз, однак, безумовно, мусимо визнати, що права й обов'язки такого

суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин як експерт потребують належного регулювання у нотаріальному процесуальному законодавстві, як і загалом права й обов'язки інших осіб, котрі сприяють вчиненню нотаріального провадження.

Наприклад, виходячи з аналізу ст. 75 ЦПК, логічно припустити, що як і у цивільному процесі, перекладач у нотаріальному процесі має право задавати питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із явкою до нотаріуса.

В аспекті дослідження правового становища осіб, які сприяють вчиненню нотаріального провадження, на наш погляд, доцільно дослідити таке їх загальне право, як *право на оплату наданих послуг і на компенсацію витрат, пов'язаних із участю у нотаріальних процесуальних правовідносинах*. Вважаємо, що чинна сьогодні модель реалізації зазначеного права особами, які сприяють вчиненню нотаріального провадження, є необґрунтованою.

Так зазвичай залучення осіб, які сприяють вчиненню нотаріального провадження, у нотаріальний процес відбувається насамперед заявником, а підставою залучення є укладений договір, однією зі сторін якого є заявник, а іншою – відповідна особа, котра сприяє вчиненню нотаріального провадження. Виконуючи обов'язки особи, яка сприяє вчиненню нотаріального провадження, ця особа перебуває у процесуальних правовідносинах саме з нотаріусом. Саме з участі у цих правовідносинах ця особа й має право на відшкодування понесених витрат, наприклад, витрат на явку до нотаріуса, виплату винагороди тощо. У зв'язку із цим було би цілком правильним, щоб понесені витрати компенсував цій особі нотаріус. Саме за такої моделі участі особи, яка сприяє вчиненню нотаріального провадження, у нотаріальному процесі можна було би визначити у Законі «Про нотаріат» і їх процесуальні права й обов'язки. В іншому разі магімемо ситуацію, коли, наприклад, перекладач повинен буде здійснювати у процесуальному правовідношенні свої права та виконувати обов'язки перед нотаріусом, а винагороду за вчинення цих дій отримувати із зовсім інших підстав – матеріально-правового договору. Невиплата цієї винагороди або виникнення іншої

заборгованості із цього договору може негативно впливати на нотаріуса, породжувати відповідні судові спори, заціпати саму репутацію нотаріального процесу у суспільстві, хоча будь-яких порушень із боку нотаріуса не існуватиме. Вважаємо, що предметом угоди між клієнтом та особою, котра сприяє вчиненню нотаріального провадження, мають бути лише відносини, що виникатимуть до залучення цієї особи у процес – до явки до нотаріуса, підтвердження нотаріусом підстав залучення її у процес (наприклад, наявність компетенції у перекладача) та юридичного залучення у нотаріальний процес. З моменту ж залучення особи до участі у нотаріальній справі саме у нотаріуса повинні виникати обов'язки по компенсації йому витрат, пов'язаних зі здійсненням відповідних нотаріальних процесуальних обов'язків. Зазначені виплати приватний нотаріус в змозі компенсувати особі з коштів, отриманих від клієнта. Державні ж нотаріальні контори повинні залучати цих осіб у нотаріальний процес і сплачувати винагороду цій особі за наперед встановленими тарифами також за умов попередньої оплати їх заявником.

Таким чином, задля правильного оформлення сплати винагороду перекладачу, експерту тощо необхідно розробити та врегулювати положення про витрати у нотаріальному процесі. Загальновідомо, що інститут витрат є всіх судових процесах, є у виконавчому провадженні, однак зазначене питання досить поверхнево врегульовано у нотаріальному процесі.

Отже, змістом нотаріальних процесуальних правовідносин слід вважати взаємні процесуальні права й обов'язки його суб'єктів – нотаріуса як обов'язкового суб'єкта цих правовідносин та іншого суб'єкта, що вступає із цим нотаріусом у правовідносини. Нотаріальні процесуальні права й обов'язки можуть виникати лише у нотаріальних процесуальних правовідносинах і між їх суб'єктами. Виходячи із цього, нотаріуса не можна називати представником держави у цих відносинах, оскільки ані нотаріус, ані держава одне щодо одного не володіють такими процесуальними правами й обов'язками. Можна стверджувати про існування такого представництва лише у нотаріальних правовідносинах загалом. Слід чітко розмежовувати нотаріальні процесуальні правовідносини від інших правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранкова В. Система суб'єктів нотаріального процесу: теоретичні та практичні аспекти. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2013. № 6. С. 155–166.
2. Білозерська Є.І. Докази та доказування у нотаріальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 203 с.
3. Бондарева М.В. Особливості нотаріального процесуального правовідношення. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 162–165.
4. Васильовский Е.В. Учебник гражданского процесса. Москва : Зерцало, 2003. 464 с.
5. Вдовічена Л., Меленко О. Правова природа нотаріальної юрисдикції. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 88–92.
6. Гловюк І.В. Питання ознайомлення із матеріалами досудового розслідування у контексті практики ЄСПЛ. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 151–159.
7. Гольмстен А.Х. Учебник русского гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург, 1907. 426 с.
8. Діденко Л.В. Особливості змісту цивільних процесуальних правовідносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 49–51.
9. Долинська М.С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
10. Елисейкин П.Ф. Гражданско-процессуальные правоотношения. Ярославль : Изд-во ЯрГУ. 1975. 350 с.
11. Ільєва Н.В. Нотаріальна діяльність як предмет адміністративно-правового регулювання. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 27–31.
12. Карпов Н.С. Деякі питання ознайомлення учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 243–248.
13. Клименко О. Концепція розвитку нотаріату України. *Право України*. 2020. № 9. С. 62–81.
14. Козлов А.Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1985. 165 с.
15. Крупчан О. Формування компетенції місцевих органів публічної влади шляхом делегування повноважень. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 14–19.
16. Кулакова Є. Компетенція: поняття, суб'єкти, особливості. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 3. С. 10–15.
17. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. 292 с.
18. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Правил професійної етики нотаріусів України» від 07.06.2021 № 2039/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0759-21#Text> (дата звернення: 26.01.2022).

19. Новак А.О. Правова природа делегованих повноважень органів місцевого самоврядування в Україні. *Актуальні проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування в контексті конституційної модернізації* : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. семінару, м. Харків, 14 жовтн. 2016 р. Харків, 2016. С. 99–109.
20. Нотаріат в Україні : навчальний посібник / В.М. Бесчасний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, В.В. Пашутін, Б.В. Бабін, С.М. Пашков ; ред. В.М. Бесчасний. Київ : Знання, 2008. 494 с.
21. Пропозиції Верховного Суду України до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат», внесений на розгляд Верховної Ради України народним депутатом України Мірошніченком Ю.Р. (реєстр. № 1286-2 від 12 березня 2010 р.). URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/f08683272d4f3163c225770a004240fc?OpenDocument> (дата звернення: 26.01.2022).
22. Рабінович П.М. Суб'єктивне право. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Укр. Енцикл. Т. 5. 2003. С. 681.
23. Суб'єкти приватноправових відносин : монографія / А.М. Новицький, Н.Б. Новицька, І.В. Чеховська та ін. ; за заг. ред. А.М. Новицького. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. 360 с.
24. Теорія нотаріального процесу : науково-практичний посібник / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ : Алерта; Центр навчальної літератури, 2012. 920 с.
25. Цивільний процес України: академічний курс : підручник / за ред. С.Я. Фурси. Київ : Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2009. 848 с.
26. Чернооченко С.І. Цивільний процес України : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 292 с.
27. Шемшученко Ю.С. Повноваження. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. Енцикл.», Т. 4. 2002. С. 590.
28. Шишленко В.Г. Правове регулювання та організація діяльності нотаріату України. *Форум права*. 2010. № 4. С. 971–975. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10svgdnu.pdf> (дата звернення: 25.01.2022).
29. Штефан А. Об'єкт і зміст цивільних процесуальних правовідносин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3. С. 64–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpari_2017_3_12 (дата звернення: 25.01.2022).
30. Штефан М.И. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс. Київ : Ін Юре, 2005. 624 с.